

سبحة صد دانه

(شاعران برخاسته از حورء امیة خراسان، از مشروطه تا کنون)

امیر مهدی حکیمی

با مقدمه علامه محمدرضا حکیمی

انتشارات سووره مهر (واسته به حوزه هنری)

دفتر پژوهش (مرکز آفرینش های ادبی)

سُبْحَة صَد دانه

(شاعران برخاسته از حوزه علمی خراسان،
از مشروطه تا کنون)

پدیدآورنده: امیرمهدی حکیمی. با مقدمه علامه محمدرضا حکیمی

ویراستار: سپیده شاهی

طراح جلد: افسانه آسایش

چاپ و مصافحی: شرکت، ویژه پرداز اندیشه-چاپ اندیشه

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۳۰-۰۳۳۱-۷

نقل و چاپ نوشته ها منوط به اجازه رسمی از ناشر است.

سرشناسه: حکیمی، مهدی، ۱۳۵۴ -

عنوان و نام پدیدآور: سُبْحَة صد دانه: شاعران برخاسته
از حوزه علمی خراسان، از مشروطه تا کنون / پدیدآورنده
امیرمهدی حکیمی؛ با مقدمه محمدرضا حکیمی.

مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات سووره مهر،

۱۳۹۵.

ملاحظات: ظاهر: ۱۰۲۴ ص.

ISBN: 978-600-03-0431-7

وضعیت فهرست نویسی: فیا

عنوان: میراث خراسان برخاسته از حوزه علمی خراسان.

از مشروطه تا کنون.

موضوع: شعر فارسی -- ایران -- خراسان -- تاریخ و نقد

موضوع: حوزه علمی خراسان.

موضوع: شعر فارسی -- ایران -- خراسان -- قرن ۱۴

-- مجموعه ها

موضوع: شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد

موضوع: شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد

موضوع: شاعران ایرانی -- خراسان -- قرن ۱۴

شناسه افزوده: حکیمی، محمدرضا، ۱۳۱۴ - مقدمه: س

شناسه افزوده: شرکت انتشارات سووره مهر

رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ آ ۸/ح PIRAV9۴

رده بندی دیویی: ۸۹۱/۰۰۹

شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۱۶۴۸

نشانی: تهران، خیابان حافظ، خیابان رشت پلاک ۲۳

۱۵۸۱۵-۱۱۴۴

مستند پیوستی:

سلسله پیکان: ۳۰۰۰۵۳۱۹

۶۹۴۲

تلفن مرکز بخش: (پنج خط) ۶۶۴۶۰۹۹۲ فکس: ۶۶۴۶۹۹۵۴

www.sooremehr.ir

مقدمه / ۱۵

پیشگفتار / ۱۹

گذرن سال ریخ حوزه علمیه خراسان / ۲۰

حوزه مشهور از مشروطه تا امروز / ۲۳

خاندان و ادب فارسی / ۲۴

شعر در اندیشه اسلامی / ۲۶

شعر آیینی در آینه شعر حوزه / ۲۸

شعر سیاسی عالمان مبارز / ۳۰

شعر مقاومت افغانستان، برخاسته از حوزه خراسان / ۳۴

درس ادیب اگر بود زمزمه محبتی / ۳۵

عالمان و اندیشمندان / ۳۶

حوزه علمیه خراسان و جریان های ادبی / ۳۷

طرح هایی برای اجرا / ۳۸

سبحه صد دانه / ۴۱

میرزا نصرالله تربتی (۱۱۹۴-۱۲۶۰) / ۴۳

میرزا ابوالحسن رضوی (۱۲۷۳-۱۲۱۰) / ۴۵

مهدی واعظ (۱۲۸۱-۱۲۱۸) / ۵۱

میرزا محمدکاظم صبوری (۱۲۸۳-۱۲۲۲) / ۵۳

علی اکبر هراتی (؟-۱۲۹۴) / ۶۷

سید احمد ادیب پیشاوری (۱۲۲۳-۱۳۱۰) / ۷۳

میرزا عبدالجواد ادیب نیشابوری (ادیب اول) (۱۲۲۴-۱۳۰۵) / ۹۱

میرزا حبیب الله مجتهد خراسانی (۱۲۲۵-۱۲۸۷) / ۱۰۳

شیخ حسن ادیب خاوری (۱۲۲۵-۱۳۴۵) / ۱۲۱

شیخ محمد حسن سالک (۱۲۲۷-۱۳۰۷) / ۱۲۳

محمدباقر آیتی بیرجندی (۱۲۲۸-۱۳۱۲) / ۱۲۵

میر سید جعفر نظام العلما (۱۲۳۹-۱۳۱۸) / ۱۳۳

محمدهادی هادوی بیرجندی (۱۲۳۹-۱۳۲۵) / ۱۳۷

شیخ محمدکاظم تهرانیان (۱۲۴۳-۱۳۲۰) / ۱۴۵

میرزا حسن سبزواری (۱۲۴۷-۱۳۱۸) / ۱۴۹

عبدالحسین فنودی (۱۲۴۸-۱۲۹۰) / ۱۵۳

ابوتراب قائینی (؟-ح ۱۲۸۹) / ۱۵۷

میرزا علی فاضل خراسانی (؟-۱۳۰۳) / ۱۶۱

عبدالحسین نصرت خراسانی (منشی باشی) (۱۲۵۰-۱۳۳۶) / ۱۶۵

محمد بهاء مدی (۱۲۵۳-۱۳۳۱) / ۱۷۷

محمدابراهیم اسراری (۱۳۵۳-۱۳۳۱) / ۱۸۱

میرزا محمدهاشم افسر سبزواری (۱۲۰۸-۱۳۱۹) / ۱۸۳

سید حسن مشکان طبسی (۱۲۵۸-۱۳۲۷) / ۱۹۳

عبدالسلام تربتی (۱۲۵۹-۱۳۳۱) / ۱۹۷

نظام الدین شهیدی (؟-۱۳۳۷) / ۲۰۷

اسماعیل سالک (۱۲۶۱-۱۳۲۱) / ۲۰۹

میرزا علی اکبر نوقانی (۱۲۶۱-۱۳۲۹) / ۲۱۵

سید محمد کاظم بلبلی (۱۲۶۲-۱۳۲۳) / ۲۲۱
 اسماعیل نجومیان (۱۲۶۲-۱۳۵۶) / ۲۳۱
 محمد علی بامداد (۱۲۶۳-۱۳۳۰) / ۲۳۹
 محمد حسن ادیب هروی (۱۲۶۳-۱۳۴۷) / ۲۴۷
 محمد تقی بهار (۱۲۶۵-۱۳۳۰) / ۲۵۱
 محمد حسن آیتی بیرجندی (۱۲۶۶-۱۳۳۴) / ۲۷۷
 سید عبدالله موسوی (۱۲۶۷-۱۳۴۳) / ۲۷۹
 احمد بهار (۱۲۶۸-۱۳۳۶) / ۲۸۳
 مصطفی قائمی نیشابوری (۱۲۶۸-۱۳۶۴) / ۳۰۱
 علی اکبر مروّج خراسانی (۱۲۷۱-۱۳۵۸) / ۳۰۷
 میرزا محمد حبیب اللہی (۱۲۷۲-۱۳۰۳) / ۳۱۳
 میرزا محسن اشرف زاده سبزواری (۱۲۷۲-۱۳۱۱) / ۳۱۷
 محمد شیرازپور (؟-۱۳۳۵) / ۳۲۱
 مدحسین آیتی بیرجندی (۱۲۷۲-۱۳۵۰) / ۳۲۵
 ذبیح اللہ امیر شہیدی (۱۲۷۳-۱۳۴۳) / ۳۲۷
 محمد حبیب نیشابوری (۱۲۷۴-۱۳۵۵) / ۳۳۹
 محمد رضا قدس تربتی (۱۲۷۴-۱۳۶۶ ش) / ۳۴۷
 سید حریر تھامی (۱۲۷۶-۱۳۴۴) / ۳۵۱
 بدیع الزماں دیرازار (۱۲۷۶-۱۳۴۹) / ۳۵۹
 سید ہدایت اللہ شہاب فردیس (۱۲۷۷-۱۳۴۷) / ۳۷۳
 سید علی اکبر فیاض (۱۲۷۷-۱۳۵۰) / ۳۷۷
 عبداللہ واعظ یزدی (۱۲۷۸-۱۳۳۷) / ۳۸۱
 حسین مروجی (۱۲۷۹-۱۳۲۱) / ۳۸۵
 سید محمد مشکوة (۱۲۷۹-۱۳۵۹) / ۳۸۹
 محمد علی عرفانی بہدانی (۱۲۸۰-۱۳۵۲) / ۳۹۳
 محمد حسن مولوی قندھاری (۱۲۸۰-۱۳۷۷) / ۳۹۵
 شیخ علی اصغر نغندری (؟-۱۳۱۰) / ۳۹۹
 ولی اللہ اسراری (۱۲۸۲-۱۳۶۴) / ۴۰۱

- محمدتقی آیتی بیرجندی (۱۲۸۲-۱۳۰۷) / ۴۰۵
- محمدامین ادیب طوسی (۱۲۸۳-۱۳۶۱) / ۴۰۷
- سید مرتضی رضوی نژاد - عارف بجنوردی - (۱۲۸۴-۱۳۵۳) / ۴۱۳
- حسینعلی راشد تربتی (۱۲۸۴-۱۳۵۹) / ۴۲۳
- محمدجواد شیخ زاده (۱۲۸۵-۱۳۵۶) / ۴۲۷
- محمدتقی بهلول (۱۲۸۶-۱۳۸۴) / ۴۳۵
- سید علی رضوی (۱۲۸۶-۱۳۴۶) / ۴۴۳
- میرزا مصطفی سجادی سرابی (ح. ۱۲۸۰-۱۳۵۰) / ۴۴۷
- سید جلال مدرس (۱۲۸۸-۱۳۳۸ ش) / ۴۵۱
- سید علی تقی امین (۱۲۹۷-۱۳۷۹) / ۴۵۵
- ابوالحسن حسامی (۱۲۹۷-۱۳۸۷) / ۴۵۹
- سید محمد اسماعیل بلخی (۱۲۹۹-۱۳۴۷) / ۴۶۳
- محمد نهاوندی (?) (۱۳۴۸-) / ۴۷۹
- احمد علی روحانی (?) (۱۳۵۶-) / ۴۸۱
- حسین وحید خراسانی (۱۳۰۰-) / ۴۸۳
- محمدجعفر جعفری لنگرودی (۱۳۰۲-) / ۴۹۱
- غلامرضا قدسی (۱۳۰۴-۱۳۶۸) / ۴۹۷
- غلامرضا اسدی مقدم (۱۳۰۵-) / ۵۱۱
- علی نورالهدی (۱۳۰۶-) / ۵۱۵
- محمدباقر ساسانی (۱۳۰۶-۱۳۸۲) / ۵۱۹
- سید عبدالحسین نماینده نیشابوری (۱۳۰۷-) / ۵۲۵
- حسن محدثی خراسانی (۱۳۱۳-۱۳۶۶) / ۵۲۹
- ذبیح الله صاحبکار (۱۳۰۳-۱۳۸۱) / ۵۳۵
- حجت هاشمی خراسانی (۱۳۱۴-) / ۵۴۳
- محمد رضا حکیمی (۱۳۱۴-) / ۵۴۷
- سید عبدالرضا تهامی (۱۳۱۶-۱۳۸۵) / ۵۷۳
- سید علی خامنه ای (۱۳۱۸-) / ۵۷۷
- محمد رضا شفیعی کدکنی (۱۳۱۸-) / ۵۸۷

- نعمت الله منصوریان (۱۳۱۸-)/ ۶۰۳
 رمضانعلی تشکری (۱۳۱۸-)/ ۶۱۱
 سید علیرضا عبادی (۱۳۱۸-)/ ۶۱۵
 حسن راحتی (۱۳۱۹-)/ ۶۱۹
 محمدعلی صفری (زرافشان) (۱۳۲۰-)/ ۶۲۱
 محمدحسین فتحیه خراسانی (۱۳۲۱-)/ ۶۲۹
 مرتضی مروارید (۱۳۲۲-)/ ۶۳۳
 بهاءالدین عباسی زنجان (۱۳۳۰-)/ ۶۳۷
 عفت شریعتی کوه بنانی (۱۳۳۱-)/ ۶۴۱
 جعفر ابراهیمی نژاد (۱۳۳۲-)/ ۶۴۵
 غلامحسین زنگویی (۱۳۳۳-)/ ۶۴۷
 محمدسالم هوسی (۱۳۳۵- ۱۳۶۰)/ ۶۵۱
 محمد ابراهیمی (۱۳۳۶-)/ ۶۵۵
 سید حیدر علوی نژاد بلخی (۱۳۳۷-)/ ۶۶۵
 سید ناصر حسینی میبدی (۱۳۳۸ش-)/ ۶۷۱
 علی عدالتی مجد (۱۳۳۹-)/ ۶۷۷
 سید حسین فاطمی (۱۳۴۱-)/ ۶۸۵
 سید فضل الله قدسی (۱۳۴۲ش-)/ ۶۸۹
 سید محمدالله حسینی (۱۳۴۳-)/ ۶۹۵
 سید ابوطاهر مازنی (۱۳۴۴-)/ ۷۰۹
 سید نادر حسینی (۱۳۴۴-)/ ۷۱۹
 سید مسلم موسوی (۱۳۱۵-)/ ۷۲۳
 حسینعلی عنایتانی (۱۳۱۵-)/ ۷۲۷
 حسین زاهدی (۱۳۴۶-)/ ۷۳۳
 محمدهادی زاهدی (۱۳۴۶-)/ ۷۳۷
 سید شهاب الدین حسینی نژاد بلخی (۱۳۴۸- ۱۳۸۱)/ ۷۴۱
 محمدنعیم کمالی (ح) (۱۳۴۸- ۱۳۸۲)/ ۷۴۳
 غلامرضا بنی اسدی (۱۳۴۹-)/ ۷۴۵

- محمد حسین قیاض (۱۳۴۹-)/ ۷۵۳
- مهدی ایزدپناه (۱۳۵۱-)/ ۷۵۹
- سید محمد حسینی (۱۳۵۱-)/ ۷۶۷
- یحیی علوی فرد (۱۳۵۲-)/ ۷۷۱
- مرضیه کمالی زاده (۱۳۵۴-)/ ۷۸۱
- حسین میرزایی ملک آباد (۱۳۵۴-)/ ۷۸۵
- مصطفی جلیلیان مصلحی (۱۳۵۵-)/ ۷۸۹
- سید مصطفی حسینی راد (۱۳۵۵-)/ ۷۹۷
- حسین حیدریبگی (۱۳۵۵-)/ ۸۰۳
- عبدالجواد گرامی نوقابی (۱۳۵۵-)/ ۸۰۹
- رضا الهامی (۱۳۵۶-)/ ۸۱۳
- علی اصغر دلیلی صالح (۱۳۵۷-)/ ۸۲۱
- عزت مزروعی (۱۳۵۷-)/ ۸۲۹
- زهره حسین زاده (۱۳۵۸-)/ ۸۳۳
- وجیهه کلیدری (۱۳۵۸-)/ ۸۴۱
- سید حسین سیدی (۱۳۵۹-)/ ۸۴۵
- اعظم صباغ خور (۱۳۶۰-)/ ۸۵۳
- حمید محمدیان (۱۳۶۰-)/ ۸۵۷
- رضا رجیبی (۱۳۶۰-)/ ۸۶۱
- زینب صدقی (۱۳۶۱-)/ ۸۶۷
- مریم بختیاری (۱۳۶۲-)/ ۸۶۹
- سید محمد حسین عامر (۱۳۶۲-)/ ۸۷۳
- دانیال شیخ الاسلامی (۱۳۶۳-)/ ۸۸۱
- علی باقری اصل (۱۳۶۲-)/ ۸۸۵
- سُمیه خزاعی (۱۳۶۳-)/ ۸۹۱
- حسن غلام پور ده سرخی (۱۳۶۳-)/ ۸۹۵
- سید حسن مبارز (۱۳۶۴-)/ ۸۹۷
- حسین ابراهیمی (۱۳۶۴-)/ ۹۰۳

زہرا صادق زادہ (۱۳۶۵-) / ۹۰۷
طیبہ صفری (۱۳۶۵-) / ۹۱۱
مرتضیٰ سعیدی نایینی (۱۳۶۶-) / ۹۱۵
سید مصطفیٰ فریدونی (۱۳۶۷-) / ۹۱۹
سید ابوالفضل مبارز (۱۳۶۸-) / ۹۲۳
محسن رضایی (۱۳۶۸-) / ۹۳۱
سید روح اللہ مؤید (۱۳۶۹-) / ۹۳۵
مسعود یوسف پور (۱۳۷۲-) / ۹۴۳
اسناد و تصاویر / ۹۴۷
منابع و مآخذ / ۱۰۱۷

مقدمه

شعر، در هر زبان، بخش فاخر آن زبان است؛ البته شعری که از ویژگی‌های ناب شعری برخوردار باشد. واژه‌هایی که اهل هر زبان عموماً آن‌ها را به کار می‌برند صورت ساده‌ی واژه است؛ اما واژه - که خود از حکیمانه‌ترین وجوه موجود است - فقط همان صورت ساختاری و معنای عرفی لغوی واژه نیست، که این را می‌توان «واژه دانست نه جان آن».

برای مثال می‌گوییم: «یک سیر نبات ...» و امثال آن؛ در این جمله واژه «یک» به کار رفته و مفهوم خود را که منظور گوینده بود رسانده است. همین واژه «یک» در کلام حافظ هم آمده است:

این همه عکس می و نقش نگارین که نمود

یک فروغ رخ ساقی است که در جام افتاد

آیا این دو «یک» از هر حیث یکی هستند و همان مفهوم ساده‌ی عمومی را می‌رسانند؟

به نظر من این گونه نیست. درست است که در «یک سیر نبات» و «یک فروغ رخ ساقی...» یک به معنای عدد معروف ۱ به کار رفته است، اما هنگامی که جانب محدود (یک سیر نبات، و فروغ رخ ساقی که با افتادن آن در جام غلغله‌ای عظیم در عالم به پا شده است) را می‌نگریم درمی‌یابیم که هریک از این دو «یک» عین آن «یک» دیگر نیست!

بر خلاف تصوّر، بار معنی در عدد، همیشه روی عدد نیست. اگر بارها با خودتان «یک سیر نبات» را تکرار کنید، در همان محدوده نخست خواهید ماند، اما «یک فروغ رخ ساقی» را تصوّر و تکرار کنید و در آن بیندیشید.

مصرع حافظ را که تکرار کنید، می‌بینید که در اقیانوسی پر جوش و خروش و بی‌پایان و بی‌نایاب افتاده‌اید که راهی به انتهای آن (یا تصوّر مجموعی آن) ندارید... فقط می‌توانید آن را تکرار کنید و بیندیشید و در نشئه و نشئت مستی عظمت و گستره معنی دست و پا بزنید و بخروشد و اگر بتوانید به خود بازگردید!

می‌خواهم در اینجا از تعبیرهای اهل منطق و فلسفه استفاده کنم و بگویم: واژه وجودی دارد و ماهیتی. اما نه ماهیت به معنایی که از تعریف منطقی خود واژه به دست می‌آید، بلکه ماهیت به در شمع وجودی واژه (در نوع استعمال)، و نوع مفهوم‌گیری از آن تجلی می‌کند. و سیر نبات شری است که شاعر آن توانسته باشد در آفاق ماهوی واژه‌ها (و ترکیب‌ها و تعبیرها) بیان بگنجد. جهت ادراکی ابعاد واژه را هر چه بیشتر و بیشتر بسط دهد، تجلی بخشد، و سیر کند.

شعر در واقع سیلان ماهوی واژه‌هاست. در ظرف وجودی آن‌ها که با نوع کاربرد پدید می‌آید. این مطالب را در آغاز این راز که تاه بر این کتاب نوشتم تا شاید صاحب‌نظران به آنچه از حقیقت «بیان» (زبان و لغات عالم) - که تعلیم الهی است (و علمه البیان) - منظور است توجهی مبذول دارند.

کتاب سبحة صددانه مجموعه شعر و معرفی شاعران (حدود ۴۰ شاعر) است که با کوشش و پژوهش گرد آمده و نورچشمی عزیز، فاضل کوشا و خوش‌ذوق و بهره‌مند از معرفت شعری، آقای امیرمهدی حکیمی، همت به این کار گمارده است. در این کتاب سخن از شاعرانی است که خاستگاه شعری آنان و شکوفایی طبعشان حوزه ادب پرور خراسان بوده است؛ اگرچه برخی از ایشان، بعدها از خارج از حوزه سر در آوردند و اکنون سمتی روحانی و حوزوی ندارند.

من - به ذوق خویش - نام سبحة صددانه را برای این مجموعه بسیار می‌پسندم؛ و

چنان‌که می‌بینیم کاری است ابتکاری و واجد شروطی که در آغاز کتاب جواهر البلاغه برای تألیف یاد شده و امید است مورد پسند و تقدیر ادیبان و شاعران و فرهنگ‌پژوهان و سخن‌دوستان قرار گیرد.

و صد البته که درجات اشعار گردآمده در این دفتر (تذکره) متفاوت است، و همچنین مراتب فضل و پایه شاعران در یک رده و مرتبه نیست و هر گلی بوی خود را دارد. حتی اگر سخن، در میانه شعر و نظم جای داشته باشد، از حد سخن عادی گذشته است. اگرچه ارزش شعر ناب را ندارد و از اینجاست که بیشترین این‌گونه سخن نظم است نه شعر. در اینجا باید متذکر این نکته باشیم که در تاریخ ادبیات عام اسلامی نظم نیز توانسته است برای حوزه جایگاه والایی به دست آورد. و این سخن از توجه به انواع نظم‌ها - در ادبیات اسلامی - خوب آشکار است. در بحر رجز و فروع منظومه‌های علمی و مفید بسیاری پدید آمده است. مانند الفیه‌ها و نظایر آن‌ها؛ نیز در لغت و صرف و نحو و معانی و بیان و بدیع و فقه و اصول و جال و رمل و عدد و...

باید توجه داشت که حوزه‌هایی که در علم بدیع پدید آمده غیر از قصاید بدیعیه است و کاملاً متفاوت است. شرحی نیز درباره قصیده بدیعیه و مطلع ۵۰ قصیده بدیعیه در کتاب ادبیات و تعهد در اسلام ذکر شده است.

اضافه می‌کنم که نظم علمی، در تاریخ فرهنگ اسلامی، منحصر به حوزه‌ها نیست، بلکه در این باره قصیده و جز آن نیز استفاده شده است؛ مانند شعر ابونصر فارابی در معرفة النفس: کَمَل حَقِيقَتُكَ الَّتِي لَمْ تَكْمُلْ / وَ اجْزِئ دَعَايَ الْحَضِيضِ الْأَسْفَلِ، و قصیده «ورقائیه»ی شیخ‌الرئیس ابن‌سینا، و استقبال‌هایی که از قصیده شیخ شده است؛ از جمله استقبال اینجانب که در این کتاب ذکر شده است. نیز قصیده شاطی. در علم قرائت و اقراء...

خرداد ۱۳۹۴
محمّد صالح‌حکیمی